

NÓTÁRI TAMÁS

Megjegyzések Cicero Pro Murenájának történeti háttéréhez

Jelen írás Marcus Tullius Cicerónak, minden idők talán legnagyobb szónokának a római köztársaság utolsó évtizedeinek egy érdekes és válságos helyzetében L. L. Murena védelmében elmondott beszédének történeti háttérét kívánja vizsgálni.

1. Kr.e. 63-ban a 62-es évre Lucius Licinius Murenát és Decimus Iunius Silanust választották meg consulnak, rajtuk kívül azonban még Lucius Sergius Catilina és Servius Sulpicius Rufus, korának legkiválóbb jogtudósa pályázott e tisztségre. M. Porcius Cato a választás előtt nyilvánosan esküt tett, hogy sógorát, Silanust kivéve bárki nyerje is meg a választást, ambitus miatt vádat fog emelni ellene¹, amely – a későbbiekben beváltott – fenyegetés elsősorban az összeesküvést szító Catilina ellen irányult, ám a Silanusszal együtt megválasztott Murenát szintén érintette; a vesztes Sulpicius pedig már a választás előtt, a kampány során elkezdett bizonyítékokat gyűjteni riválisainak törvénybe ütköző üzérkedéseire vonatkozóan.² Rómában egyáltalán nem számított ritkaságnak, hogy a megválasztott magistratust ambitusszal vádolták; 66-ban mindkét consul designatust, P. Cornelius Sullát és P. Antonius Pætust is elítélték, 54-ben pedig a négy pályázó egyike sem kerülhetett el az ambitus miatti eljárást.³ A consul designatus elítélése természetesen nem csekély mértékben megingathatta a res publica stabilitását.⁴ Azt viszont, hogy a Sulpicius és Cato által emelt vád messze túllépte a res publica számára magában rejtett veszélynek szokásos mértékét, a 63-as év eseményei indokolták. A Pro Murena elhangzásának időpontja 63 novemberére datálható, tehát a római köztársaság egyik legválságosabb időszakára. A beszéd történeti

háttérének rövid ismertetése itt elengedhetetlennek tűnik. A 63-as évre, amelynek consuljai Marcus Tullius Cicero és Caius Antonius Hybrida (a Cicero által a De Oratoreban szerepeltetett szónok Antonius fia, és a későbbi triumvir, Marcus Antonius nagyapja) voltak, esik a második Catilina-féle összeesküvés.⁵ Ennek főbb eseményei vázlatosan a következőkben foglalhatjuk össze.⁶

Lucius Sergius Catilina, ezen elszegényedett nemesi családból származó, igen jó képességű, ám gátlástalan patrícius és önmagát reformernek álcázó oligarcha a legkülönbözőbb rendű és rangú embereket gyűjtötte maga köré, és nekik – hatalomra jutása esetére – adósságuk eltörlését ígerte. Ez alkotta társadalmi bázisát, célja pusztán a hatalom megragadása volt, ezen túl nem rendelkezett politikai, társadalmi programmal.⁷ A sallustiusi jellemzésből⁸ kiolvasható „sokszínűségével” egynémely nemes polgárt is maga pártjára tudott állítani, így például Crasust és Cæsart.⁹

Miután Catilina a 63 nyarán tartott consuli választáson – amelyről a Pro Murena is szól – vereséget szenvedett,¹⁰ nem látott más lehetőséget a hatalom megszerzésére, mint a nyers erőszakot. Fegyveres megmozdulásokat készített elő tehát e célból, s ezzel egy időben G. Manlius hadsereget szervezett Etruriában, aki csak Catilina parancsára várt, hogy a seregekkel segítségére siessen.¹¹ Cicero Catilina terveiről az összeesküvés egyik mellékszereplője, Quintus Curius¹² szeretője, Fulvia¹³ révén értesült.¹⁴ Minderről, valamint a senatorok ellen október 28-ára tervezett merényletről Cicero október 20-án számolt be a senatusban, mire az október 21-én elrendelte a szükségállapotot a senatus con-

sultum ultimummal, amivel teljhatalmat adott a consuloknak, hogy mindent megtehessenek, ami az állam biztonsága érdekében szükségesnek látszik.¹⁵ Miután a senatus hírt kapott arról, hogy Manlius október 24-én fegyveres megmozdulásokba kezdett, s hogy a capuai és apuliai rabszolgák között felbolydulást észleltek, L. Æmilius Paullus Lepidus de vi vádat emelt Catilina ellen,¹⁶ aki erre felajánlotta, hogy valamely vezető politikus szabad őrizete alá helyezi magát, ám jóformán senki sem volt hajlandó befogadni.¹⁷ A november 5-ről 6-ra virradó éjszakán Catilina M. Porcius Læca házába hívta össze cinkosait, ott bejelentette, hogy csatlakozik Manliushoz, és kiosztotta a fegyveres összeesküvés kirobbantásában a szerepeket. Egyetlen gondja csupán az volt, hogy előbb Cicerót meg kellett ölelnie.¹⁸ Catilinát ezen gondjától megszabadítandó két férfi, a senatori L. Vargunteius és a lovagrendi C. Cornelius elvállalta, hogy Cicerót a reggeli salutatio alkalmával meggyilkolják.¹⁹ Cicero e tervről is értesült, és a november 7-én reggel megjelenő két bérgyilkost nem engedte be immáron fegyveres védelemmel ellátott házába, ezután pedig rögvést összehívta a senatust a Palatinus lábánál fekvő Iuppiter Stator templomba,²⁰ ahol mindenki legnagyobb megdöbbenésére Catilina is megjelent.

Cicero ekkor, november 8-án mondta el az első Catilináriát, amelyben leleplezte Catilina machinációit²¹ és felszólította, hogy hagyja el Rómát.²² Catilina rádöbbsent, hogy teljességgel magára maradt, kirohant a senatusból, s még az éjjel elhagyta a várost. – Színleg száműzetésbe ment, ténylegesen azonban Manliushoz csatlakozott. Másnap, november 9-én a második Catilina elleni beszédben Cicero közölte a néppel az eddig történeteket. November közepén Rómában ismertté vált, hogy Catilina átvette a parancsnokságot – az imperium külső jelvényeivel együtt – Manlius serege felett, erre hostis populi Romanivá nyilvánítottatt. Catilina

azonban jónéhány cinkosát Rómában hátrahagyta, akiknek jelenlétéről és feladatairól Cicero Fulvia révén tudott, ám bizonyítékok híján nem léphetett fel ellenük. Itt Cicerónak a véletlen sietett a segítségére, ugyanis az összeesküvők a Rómában tartózkodó allobrox²³ követekkel léptek kapcsolatba, s azokat az összeesküvéshez való csatlakozásra igyekeztek rábírni.²⁴ Erről tudomást szerezvén Cicero azon javaslatot tette, hogy szerezzenek az összeesküvőkről írásos bizonyítékokat, ami meg is történt.²⁵ Cicero e bizonyítékokhoz egy a Pons Mulviusnál²⁶ lezajlott támadás révén jutott hozzá.²⁷

A Concordia-templomban tartott senatusi ülésen e dokumentumok súlya alatt az összeesküvés Rómában maradt vezetőit valamásra kényszerítették; ezen cselekményekről Cicero még aznap (december 3-án) este beszámolt a forumon egybegyűlt népnek – ekkor hangzott el az úgynevezett harmadik Catilinaria. A negyedik Catilinariára december 5-én került sor a Concordia templomban,²⁸ ahol arról kellett határozni, hogy mi történjék az őrizetbe vett összeesküvőkkel. Iunius Silanus a legsúlyosabb, főbenjáró büntetést javasolta, akihez a legtöbben csatlakoztak is, azonban Cæsar²⁹ az életfogytig tartó fogvatartásra szavazott, akit szintén követtek néhányan. Cicero itt közbeavatkozott, s a negyedik Catilináriában összefoglalván az eddigi véleményeket, megkérdezte a senatorokat, hogy Silanus vagy Cæsar javaslatát fogadják-e el, mire a mérleg Cæsar javára látszott billeni. Ekkor azonban Marcus Porcius Cato emelkedett szólásra, aki a hazaárulók számára a halálbüntetést követelte,³⁰ amit a senatus meg is szavazott, s az ítéletet még aznap este a Tullianumban végrehajtották. Cicerót a nép és a senatus egy emberként mint Róma megmentőjét ünnepelte,³¹ Q. Lutatius Catulus pedig pater patriaként köszöntötte, amely címre Cicero élte végéig igen büszke volt. (Catilinát seregével együtt 62-ben Pistoriánál csatában győzték

le, és a sereg vezére is ott lelte halálát.³²⁾ Ezek alapján megkísérélhetjük a Pro Murenát időben elhelyezni.³³⁾ Catilina cinkostársait még nem vették őrizetbe,³⁴⁾ és Cato még nem kezdte meg néptribunusi működését,³⁵⁾ mint erre Cicero is utal.³⁶⁾ Ugyanakkor terminus post quemként jelölhető meg Catilinának Rómából való távozása,³⁷⁾ ugyanis erről a beszéd már mint megtörtént esemény ad számot.³⁸⁾ Cicero továbbá hangot ad azon óhajának, hogy Antonius fegyveresen lépjen fel Catilina ellen; erre a parancs Catilina távozása után néhány nappal született meg.³⁹⁾ Ezek alapján a beszéd elhangzását 63 novemberének utolsó napjaira tehetjük.⁴⁰⁾

A perben négy vádlóval (Servius Sulpicius Rufus, M. Porcius Cato, az ifjabb S. Sulpicius Rufus és egy bizonyos közelebbről nem ismert C. Postumius) és három védővel találkozunk (Q. Hortensius Hortalus, M. Licinius Crassus és Cicero), az eljárás Murena felmentésével zárult.⁴¹⁾

* * *

2. A beszéd szerkezetét a következőképpen vázolhatjuk:⁴²⁾ 1–10. Cicero az őt a védelem elvállalása miatt ért szemrehányásokra felel. Az antik retorikában nem ritka azon stratégia, amellyel a védő először önmagát kívánja tisztázni. Stílusa már az első mondatban ünnepélyes mind szóhasználatát, mind ritmusát, a creticus használatát.⁴³⁾ tekintve. A fő részben (11–83) a vád hármas tagolású diszpozícióját követi.⁴⁴⁾ Az első igen rövid részben visszautasítja azon vádakát, amellyel Murena életvitelét illették (deprehensio vitæ). A második részben (15–53) a két vetélytárs megválasztásának esélyeivel foglalkozik. Erre azért volt szükség, mert a vád utólag Murena esélytelenségét hangoztatván kívánta bebizonyítani, hogy győzelmét csupán tisztességtelen eszközöknek köszönheti; Cicero erre kívánt feleletet adni. Hangsúlyozza, hogy a származás és az ez által nyert tisztség mindkét fél esetében azonos (15–17), pusztán

ennek jogán egyikük sem kerelkedhetett a másik fölé.

Murena eddigi pályafutásával vívta ki a köz megbecsülését, s ezzel a maga számára a győzelmet (18–24). A szónoki és a katonai pálya dicsőségét állítja szembe a jogász tevékenységével (22–30), amely versengésből (studiorum atque artium contentio) – amint ez a retorikai szituáció megkívánta – természetesen az eloquentia és res militaris került ki győztesen. Ezt követően azonban Cicero nyomósabb okokat is felsorakoztat Murena mellett (37–42), így például azon ünnepi játékokat, amelyeket mint praetor rendezett.⁴⁵⁾ Azon tény, hogy Sulpicius Rufusszal ellentétben⁴⁶⁾ elvállalta egy provincia igazgatását,⁴⁷⁾ s végül, hogy választását a hadvezér Lucullus és csapatai is támogatták, amelyek a harmadik mithritadesi háborúból visszatértek Rómába. Majd Servius elleni támadásba lendül (43–52): bírálja az általa követett taktikát, nevezetesen, hogy Sulpicius saját győzelmének előmozdítása helyett már kezdettől fogva inkább ellenfelei ellen készítette elő az ambitus vádjának bizonyítékait, s ezzel a Catilina győzelmétől rettegekkel önkéntelenül is Murena táborába űzte.⁴⁸⁾ A harmadik részben (54–83) tér rá a tényleges vádpontokra. Elsőként a Cato által felhozott vádakra, s ennek indítékaira felel (61–66) tudniillik, hogy Catót csak túlságba vitt erélye vitte arra, hogy a vádat támogassa.⁴⁹⁾ Miként előbb (22–30) a iurisprudentia kicsinyességeit és bizonyos avitt intézményeit, úgy itt a stoa etikájának olykor túlzó szigorát teszi gúny tárgyává.⁵⁰⁾ Ezt a vádat tényyszerű, ám meglehetősen szűk és nem túl meggyőző cáfolata követi (66–77). A hangsúly nem is a bizonyításon van, hanem azon – miként erre nyomatékosan fel is hívja a figyelmet – hogy maga a per felettebb elhibázott lépés, s hogy aki ezzel azt akarná elérni, hogy a következő év januárjában csak egy consul lépjen hivatalba, az Catilina és cinkosai kezére juttatná a res publicát.⁵¹⁾ Célja te-

hát az állam és polgárainak védelme.⁵² Az epilógusban (83–90) arra hívja fel a bírák figyelmét, hogy döntéseikben a köz érdekét tartsák szem előtt.⁵³

* * *

3. Servius Sulpicius Rufus patríciusi nemzetségből származott ugyan, ám családja nem játszott fontos szerepet a római közéletben.⁵⁴ Nagyapja nem jutott jelentős posztra a cursus honorumban, apja pedig lovagrendi volt.⁵⁵ Ifjúként Ciceróhoz hasonló tanulmányokat folytatott, Rhodoson tanult retorikát, majd pedig onnan visszatérve az ékesszólás felől a iurisprudentia felé fordult, ugyanis – amint Cicero mondja – inkább akart a második mesterségben (tudniillik a iurisprudentiában) első lenni, semmint az elsőben (tudniillik az ékesszólásban) második.⁵⁶ A quaestori tisztelet Ostiában látta el, feltehetően 75-ben,⁵⁷ majd 65-ben praetor lett, és a quaestio peculatus elnöke.⁵⁸ Mindkét tisztséget Murnával azonos esztendőben töltötte be.⁵⁹ Praetorsága után nem fogadott el provinciát, hanem Rómában maradt és továbbra is iuris consultusként tevékenykedett.⁶⁰

Amint tudjuk 63-ban a választásokon vereséget szenvedett. Mely okokra lehet ezt visszavezetni? Servius Sulpicius nem rendelkezett a megfelelő társadalmi háttérrel és kapcsolatrendszerrel; Cicero jegyzi meg a szónoki tevékenység kapcsán, hogy e képesség segítségével gyakorta nem nemesi származású férfiak is elnyerték a consuli méltóságot, mivel igen jelentős befolyásra, felettébb erős baráti kapcsolatokra és nagy támogatottságra tettek szert.⁶¹ A „homines non nobiles” kitétellet Cicero saját pályafutására is utal, amely noha nem volt példátlan, ám felettébb ritkának mondható, hiszen a köztársaság utolsó három századának hat-száz consula között csak tizenöt homo novus volt található.⁶²

A gratia, a római közélet sine qua nonja

volt, amivel a politikusnak feltétlenül rendelkeznie kellett hívei és a nép körében,⁶³ valamint nélkülözhetetlen volt egy-egy tisztség megszerzésénél is.⁶⁴ Noha a gratia elnyerésének eszközeit ma olykor a korrupció körébe sorolnánk,⁶⁵ Cicero is világos különbséget tett a gratia és a vesztegetés között.⁶⁶ Ezen erős társadalmi összefonódás nélkül a római jog számos intézménye, így például a mandatum, a negotiorum gestio, a comodatum stb. működésképtelenné vált volna,⁶⁷ és ha a gratia és az amicitia nem kötötte volna össze a vezető római köröket, úgy a birodalom kormányzásához jóval nagyobb közigazgatási apparátusra lett volna szükség.⁶⁸ Cicero említi, hogy a iurisprudentiában ezek közül (gratia, amicitia, studium) semmi sem lelhető fel.⁶⁹ Mennyiben tekinthető e kijelentés Cicero saját véleményének, s mennyiben e konkrét politikai helyzet szülte szükségsszerűségnek? Cicero a De officiisben a következő gondolatokat fogalmazza meg: Cic. Off. 2.65. Quae autem opera, non largitione beneficia dantur, haec tum in universam rem publicam tum in singulos cives conferuntur. Nam in iure cavere, consilio iuvare atque hoc scientiae genere prodesse quam plurimis vehementer et ad opes augendas pertinet et gratiam. Itaque cum multa praclara maiorum, tum quod optime constituti iuris civilis summo semper in honore fuit cognitio atque interpretatio, quam quidem ante hanc confusionem temporum in possessione sua principes retinerunt, nunc ut honores, ut omnes dignitatis gradus, sic huius scientiae splendor deletus est, idque eo indignius, quod eo tempore hoc contingit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset. Haec igitur opera grata multis et ad beneficiis obstringendos homines accomodata. Azon jótétemények, amelyek nem ajándékozás, hanem teljesítmény révén keletkeznek, hol az egész állam, hol az egyes polgárok javaira

fordíttatnak. Ugyanis a törvény előtt formulákkal támogatást nyújtani, tanáccsal segíteni és ilyesfajta tudással a lehető legtöbb embernek hatékonyan javára lenni, ez a gazdagság és a tekintély növelésére szolgál. Ezért volt tehát az ősök számos intézménye mellett ez felettebb ragyogó, s értelmezése mindig nagy tiszteletnek örvendett. Ennek a (jelen) kornak az összezavarodásáig a vezető férfiak birtokában voltak, most azonban, miként a dicsőség és minden méltóság, ezen tudás fényessége is kialudt, ami annál inkább méltatlan, mivel oly időben következett be, amikor élt egy férfiú, aki elődeit, akikkel dicsőségét tekintve egyenlő volt, tudásra nézve könnyedén felülmúlta. Ezen tevékenység tehát sokak számára kedves és alkalmas arra, hogy az embereket jótéteményekkel lekötözzük vele. A *beneficentia* és a *liberalitas* (miként a Pro Murenában említett *gratia*, *amicitia* és *studium*)⁷⁰ nem pusztán etikai kategória, hanem a közéleti érvényesülés eszköze is.⁷¹ Erre hajdan megfelelő eszköz volt a *iurisprudentia* művelése, ezt az állam első emberei tartották birtokukban, ám a zavaros jelenkorban veszített fényéből. A kor nagy jogtudósa alatt Servius Sulpicius Rufus értendő, vele kezdődik el a lovagrend beáramlása a *iurisprudentia* területére. Azon kijelentést tehát, miszerint a *iurisprudentia* nem nyújt megfelelő háttérrel a közszerepléshez, csupán az adott politikai helyzet diktálta, nem pedig Cicero saját meggyőződése. Hasonlóképpen azon megállapítás, hogy a jogtudománytól semmiképpen sem vezet biztos út a consulatushoz,⁷² is csak részben helytálló. A *res publica* 63-ban már valóban nem azon időkben élt, amikor a jogtudósok gyakorta jutottak volna el a *cursus honorum* csúcsára, ugyanakkor 95-ig tizenhét jogásztól tudunk, akik consuli hivatalt viseltek (Appius Claudius Cæcus és Cornelius Scipio Nasica kétszer is), az így kapott húsz consulatus 201–95 közé esett.⁷³ 95 után a leg-

közelebbi év, amelyikben a consuli tisztelet jogtudós töltötte be az 51-es volt, maga a jogtudós pedig Servius Sulpicius Rufus.⁷⁴

Sulpicius 63-as kudarcának azonban volt egy személyes oka is, ugyanis nem lévén kellően határozott személyiség, látta ellenfelei kezdeti sikereit, túl korán feladta a harcot, és ahelyett, hogy saját győzelmén munkálkodott volna, a leendő győztesek elleni vádon munkálkodott.⁷⁵ Ezen taktika – tekintve Murena népszerűségét, amit praetorsága idején alapozott meg, és a Catilinától való általános félelmet – mintegy predestinálta Sulpiciust arra, hogy vereséget szenvedjen.

Amikor végül 51-ben elérte – épp a 63-ban vele egy oldalon küzdő Catóval szemben győzelmet aratva⁷⁶ – a consulatust, nem tudott kellő eréllyel és határozottsággal fellépni, azon meglehetősen viharos korban.⁷⁷ 43-ban halt meg a fellángoló polgárháború béke közvetítőjeként.⁷⁸ Cicero Servius Sulpiciust mind annak életében,⁷⁹ mind pedig annak halála után⁸⁰ nagy elismeréssel illette – személyes kiválóságát a Pro Murenában sem vonta kétségbe,⁸¹ barátja számára nyilvános temetést és a rostra előtt szobrának felállítását is követelte, a végtisztesség mindkét aktusa Cicero kívánsága szerint zajlott le.⁸² Cicero nem méltatlanul dicsérte Servius Sulpicius jogtudósi tevékenységét, hiszen munkássága igen szerteágazó volt, száznál is több könyvből álló *responsumgyűjtemény* hagyott hátra,⁸³ amit tanítványai, Aufidius Namusa⁸⁴ és Alfenus Varus⁸⁵ tettek közzé, valamint három új műfaj megalkotása is fűződik a nevéhez.⁸⁶ Nála jelentkezett leghatározottabban a görög filozófia hatása a köztársasági kor jogászai közül.⁸⁷ Iskolateremtő voltát jellemzi, hogy tíz tanítványáról tudunk.⁸⁸ Cicero maga is méltatja azt a módszert, amellyel Servius elődeit felülmúlva új utakat járt a *iurisprudentiában*,⁸⁹ és kiemeli, hogy filozófiai műveltsége révén képes volt egy összefüggő, Cicero által a korábbi jog-

tudományból gyakorta hiányolt rendszer megalkotására, teljességgel szakított a múlt pontificalis tradícióival, a ius civile mellett tudományos igénnyel művelte a ius praetoriumot is, és széles körben felhasználta a dialektika módszerét.⁹⁰

* * *

4. Lucius Licinius Murena 105-ben született, s apjának fővezérsege alatt 83 és 81 között Kisázsiaiban teljesített hadiszolgálatot, akinek triumphusain is részt vett.⁹¹ 75-ben Sulpiciusszal együtt töltötte be a quæsturát,⁹² majd 74-ben L. Lucullus consullal visszatért az időközben újra fellángolt mithridatesi háborúba.⁹³ 65-ben ismét Sulpicius collegája volt, s prætor urbanusként bőven volt alkalma arra, hogy a fényűzően megrendezett Ludi Apollinaresszel nem csekély népszerűsége tegyen szert,⁹⁴ proprætorként 64-ben Gallia Narbonensist kapta osztályul. A vádlók nemzetségének új voltát vetették szemére,⁹⁵ azonban Murena nem volt a szó hagyományos értelmében vett homo novus, hiszen a generációk sorában ő volt a negyedik, aki elérte a prætori tisztséget, s e megjelölést általában azokra vonatkoztatva használták, akik családjának tagjai nem érték el a ius imaginummal járó curulisi hivatalok egyikét sem.⁹⁶ Sikerének egyik alapja erős anyagi háttere volt, amit már az általa prætoriként rendezett játékok is bizonyítottak, s amelyen galliai proprætorsága csak javított; ugyanakkor az aktuálpolitikai helyzet is az ő malmára hajtotta a vizet, hiszen a Catilina részéről fenyegető veszéllyel szemben jól szervezett, ütőképes hadseregre volt szükség, amivel a pályázók közül egyedül Murena rendelkezett.⁹⁷ Consulátusa után jelentősebb tetteről nem tudunk, az adott politikai helyzettől s a választás credményétől függetlenül jól mutatja Servius Sulpicius Rufus intellektuális fölényét az általa hátrahagyott száznyolcvan könyvből álló életmű az egyéniségét tekintve inkább színtelen Murena felett.⁹⁸

Jegyzetek

- ¹ Plutarchos, Cato minor (a továbbiakban: Plut. Cato min.) 21.3.
- ² Cicero, Pro L. Murena (a továbbiakban: Cic. Mur.) 43–46. A Pro Murena szövegét az alábbi kiadás szerint idézzük: *M. T. Cicero, Pro Murena*. Mit einem Kommentar herausgegeben von J. Adamietz, Darmstadt, 1989. (a továbbiakban: Adamietz)
- ³ Adamietz 1.
- ⁴ Cic. Mur. 79. Magni interest, iudices, id quod ego multis repugnantibus egi atque perfecti, esse Kalendis Ianuariis in re publica duo consules. 82. Sperant sibi D. Silanum, clarum virum, sine collega, sine te consule, rem publicam sine præsidio obici posse.
- ⁵ A 63-as évhez lásd CH. MEIER: *Ciceros Consulatus*. In Cicero ein Mensch seiner Zeit, herausgegeben v. G. Radke. Berlin, 1968. 61. és köv., a Catilina-mozgalom első szakaszához (66–65) bővebben lásd Cicero Catilina elleni első beszéde – Oratio in Catilinam I., a szöveget gondozta, a bevezetést és a jegyzeteket írta Havas L., (Auctores Latini I.) Budapest, 1966. 9.
- ⁶ H. DREXLER: *Die Catilinarische Verschwörung*. Darmstadt 1976. (a továbbiakban: Drexler) 124. és köv.
- ⁷ Trencsényi-Waldapfel Imre: Cicero. In: Cicero válogatott művei, Némethy Géza fordításának felhasználásával összeállította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Trencsényi-Waldapfel Imre. Budapest 1959. (a továbbiakban: Trencsényi-Waldapfel) 38.
- ⁸ Sallustius: De coniuratione Catilinæ (a továbbiakban: Sall. Cat.) 5.1–5. Catilina nobili genere natus, fuit magna vi et animi et corporis, sed ingenio malo pravoque. Huic ab adulescentia bella intestina cædes rapinæ discordia civilis grata fuere, ibique iuventutem suam exercuit. Corpus patiens incendiæ algoris vigiliæ, supra quam quouquam credibile est. Animus audax subdolanus varius, quous rei lubet simulator ac dissimulatio, alieni adpetens, sui profusus, ardens in cupiditatibus, satis eloquentiæ, sapientiæ parum. Vastus animus inmoderata incredibilia nimis alta semper cupiebat.

- ⁹ Catilinának majdnem Cicerót is sikerült megtévesztenie valódi politikai céljai tekintetében. (Cicero, Pro Caelio 14. Me ipsum, me, inquam, quondam pæne ille decepit, cum et civis mihi bonus et optumi cuiusque cupidus et firmus amicus ac fidelis videretur, cuius ego facinora oculis prius quam opinione, manibus ante quam suspicionem deprehendi.) Ehhez bővebben lásd *Marcus Tullius Cicero M. Caelius védelmében mondott beszéde*. Fordította és sajtó alá rendezte Nótári Tamás. Documenta Historica 43. Szeged, 1999. 3. és köv.
- ¹⁰ Ezen években mintegy állandó törekvés-ként jelentkezett, hogy Catilinát távoltartásák a consulatustól, amit rendszerint sikerült is elérni. (Így például 66-ban a de repetundis emelt váddal akadályozták meg, hogy pályázzék.) A Catilinával és az összecsküvésével foglalkozó irodalom bibliográfiáját lásd N. CRINETI: *Bibliografia Catilinaria*. Milano, 1971.
- ¹¹ M. GIEBEL: *Marcus Tullius Cicero*. Hamburg, 1977. (a továbbiakban: Giebel) 41.
- ¹² Sall. Cat. 23.1. Sed in ea coniuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem censores senatu probri gratia moverant.
- ¹³ Sall. Cat. 23.3–4. Erat ei cum Fulvia, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. ... At Fulvia insolentiae Curi causa cognita tale periculum rei publicae haud occultum habuit, sed sublato auctore de Catilinæ coniuratione quæ quoque modo audierat compluribus narravit.
- ¹⁴ Sall. Cat. 26.3. Namque a principio consulatus sui multa pollicendo per Fulviam effecerat, ut Q. Curius, de quo paulo ante memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet.
- ¹⁵ Cicero, In L. Catilinam (a továbbiakban: Cic. Cat.) 1.3. Habemus senatusconsultum in te, Catilina, vehemens et grave... non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis.
- ¹⁶ A vád a lex Plautia de vi alapján emeltetett. Vö. Sall. Cat. 31.4. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur et ipse lege Plautia interrogatus erat ab L. Paulo.
- ¹⁷ Cic. Cat. 1.19. Quid, quod tu te ipse in custodiam dedisti, quod vitandæ suspitionis causa ad M. Lepidum te habitare velle dixisti? A quo non receptus etiam ad me venire ausus es atque, ut domi meæ te adservarem, rogasti. Cum a me quoque id responsum tulisses, me nullo modo posse isdem parietibus tuto esse tecum, quia magno in periculo essem, quod isdem moenibus containeremur, ad Q. Metellum prætorem venisti. A quo repudiatus ad sodalem tuum, virum optimum, M. Metellum, demigrasti, quem tu videlicet et ad custodiendum diligentissimum et ad vindicandum fortissimum fore putasti.
- ¹⁸ Cic. Cat. 1.9. Confirmasti te ipsum iam esse exiturum, dixisti paulum tibi esse etiam nunc moræ, quod ego viverem.
- ¹⁹ Cic. Cat. 1.9. Reperti sunt duo equites Romani, qui te ista cura liberarent et sese illa ipsa nocte paulo ante lucem me in meo lectulo interfecturos esse pollicerentur.
- ²⁰ Vö. a Catilina elleni első beszéd perorációját, amelynek elmondásakor Cicero Iuppiter szobra felé fordult. Cic. Cat. 1.33. Tu, Iuppiter, qui isdem quibus hæc urbs auspiciis a Romulo es constitutus, quem Statorem huius urbis atque imperii vere nominamus, hunc et huius socios a tuis ceterisque templis, a tectis urbis ac moenibus, a vita fortunisque civium acerbis et homines bonorum inimicos, hostis patriæ, latrones Italiæ scelerum foedere inter se ac nefaria societate coniunctos æternis suppliciis vivos mortuosque mactabis.
- ²¹ Cic. Cat. 1.1. Patere tua consilia non sentis, constrictam iam horum omnium scientia teneri coniurationem tuam non vides?
- ²² Cic. Cat. 1.10. Quæ cum ita sint, Catilina, perge, quo coepisti, egredere aliquando ex urbe, patent portæ, proficiscere. Nimum diu te imperatorem tua illa Manliana castra desiderant. Educ tecum etiam omnes tuos, si minus, quam plurimos, purga urbem. Magno metu me liberabis, dum modo inter me atque te murus intersit. Nobiscum versari iam diutius non potes, non feram, non patiar, non sinam.

- ²³ Kelta törzs, területüket Cn. Domitius és Q. Fabius Maximus Allobrogicus hódította meg 121-ben.
- ²⁴ Cic. Cat. 3.4. Itaque, ut comperi legatos Allobrogum belli Transalpini et tumultus Gallici excitandi causa a P. Lentulo esse sollicitatos, eosque in Galliam ad suos civis eodemque itinere cum litteris mandatisque ad Catilinam esse missos, comitemque iis adiunctum esse T. Volturcium, atque huic esse ad Catilinam datas litteras...
- ²⁵ Cic. Cat. 3.6. Interim tertia fere vigilia exacta cum iam pontem Mulvium magno comitatu legati Allobrogum ingredi inciperent unaque Volturcius, fit in eos impetus, educuntur et ab illis gladii et a nostris... Litteræ, quæcumque erant in eo comitatu, integris signis prætoribus traduntur, ipsi comprehensi ad me, cum iam dilucesceret, deducuntur.
- ²⁶ E hídon vezetett át Etruria felé a Via Flaminia.
- ²⁷ Sall. Cat. 45.1. His rebus ita actis, constituta nocte qua proficiscerentur Cicero per legatos cuncta edoctus L. Valerio Flacco et C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte Mulvio per insidias Allogrogum comitatus deprehendant.
- ²⁸ Ezen ülésről a legpontosabb tudósítást lásd Plutarchos, Cicero 21.
- ²⁹ Cæsar beszédét lásd Sall. Cat 51.1–43.
- ³⁰ Cato beszédét lásd Sall. Cat 52. 2–36.
- ³¹ Giebel 45., Trencsényi-Waldapfel 40.
- ³² Sall. Cat. 57.5. és köv.
- ³³ Drexler 154. és köv.
- ³⁴ December 3.
- ³⁵ A néptribunusi hivatalt általában december 10-én vették át.
- ³⁶ Cic. Mur. 81. Iam enim hesterna contione intonuit vox perniciose designati tribuni, conlegæ tui.
- ³⁷ November 8.
- ³⁸ Cic. Mur. 6., Negat esse eiusdem severitatis Catilinam exitium rei publicæ intra moenia molientem verbis et pæne imperio ex urbe expulisse et nunc pro L. Murena dicere. 78. Non usque eo L. Catilina rem publicam despexit atque contempsit, ut ea copia quam secum eduxit se hanc civitatem oppressurum arbitraretur.
- ³⁹ Sall. Cat. 36.3. Præterea decernit, uti consules dilectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi præsidio sit.
- ⁴⁰ Adamietz 3.
- ⁴¹ Cicero, Pro L. Valerio Flacco 98. (a továbbiakban: Cic. Flacc.) Defendi item consul L. Murenam, consulem designatum. Cicero, De domo sua 134. Viderat ille Murenam, vitricum suum, consulem designatum ad me consulem cum Allobrogibus communis exitii indicia adferre, audierat ex illo se a me bis salutem accepisse, separatim semel, iterum cum universis.
- ⁴² Marcus Tullius Cicero. Sämtliche Reden, eingeleitet, übersetzt und erläutert von M. Fuhrmann. Zürich–Stuttgart, 1970. Bd. 2. (a továbbiakban: Fuhrmann 1970.) 293. és köv., J. CLASSEN: *Recht, Rhetorik und Politik, Untersuchungen zu Ciceros rhetorischer Strategie*. Darmstadt, 1985. (a továbbiakban: Classen) 124. és köv., Adamietz 83. és köv.
- ⁴³ Quintilianus, Institutio oratoria (a továbbiakban: Quint.) 9.4.107. Creticus in initiis optimus: 'Quod precatus a dis immortalibus sum', et clausis: 'In conspectu populi Romani vomere postridie.'
- ⁴⁴ Fuhrmann 1970. 293.
- ⁴⁵ Cic. Mur. 38. Noli ludorum huius elegantiam et scænæ magnificentiam tum valde contemnere.
- ⁴⁶ Cic. Mur. 42. Postremo tu in provinciam ire noluisti.
- ⁴⁷ Cic. Mur. 42. Sed tamen L. Murenæ provincia multas bonas gratias cum optima estimatione attulit.
- ⁴⁸ Cic. Mur. 52. Itaque cum te, Servi, remissionem in petendo putarent, Catilinam et spe et cupiditate inflammatum viderent, omnes qui illam a re publica pestem depellere cupiebant, ad Murenam se statim contulerunt.
- ⁴⁹ Cic. Mur. 64. Hos ad magistratos si qua te fortuna, Cato, cum ista natura detulisset, non tu quidem vir melior esses nec fortior nec temperantior nec iustior – neque enim esse potes – sed paulo ad lenitatem propensior. Non accusares nullis adductus inimi-

citiis, nulla lacessitus iniuria, pudentissimum hominem summa dignitate atque honestate præditum.

⁵⁰ Classen 163. és köv., Adamietz 203. és köv.

⁵¹ Cic. Mur. 78. Latius patet illius sceleris contagio quam quisquam putat, ad pluris pertinet. Intus, intus, inquam est equus Troianus, a quo numquam me consule dormientes opprimemini.

⁵² Cic. Mur. 78. Audite, audite consulem, iudices, nihil dicam adrogantius, tantum dicam totos dies atque noctes de re publica cogitantem!

⁵³ Cic. Mur. 86. Quæ cum ita sint, iudices, primum rei publicæ causa, qua nulla res cuiquam potior debet esse, vos pro mea summa et vobis cognita in re publica diligentia moneo, pro auctoritate consulari hortor, pro magnitudine periculi obtestor, ut otio, ut paci, ut saluti, ut vitæ vestræ et ceterorum civium consulatis.

⁵⁴ Cic. Mur. 16. Pater enim fuit equestri loco, avus nulla inlustri laude celebratus.

⁵⁵ Cic. Mur. 16. Itaque non ex sermone hominum recenti, sed ex annalium vetustate eruenda memoria est nobilitatis tuæ.

⁵⁶ Cicero, Brutus (a továbbiakban: Cic. Brut.) 151. Nam et in isdem exercitationibus incunte ætate fuimus et postea una Rhodum ille etiam profectus est, quo melior esset et doctior, et inde ut rediit, videtur mihi in secunda arte primus esse maluisse quam in prima secundus.

⁵⁷ Cic. Mur. 18. Habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam, tu illam cui, cum quæstores sortiuntur, etiam adclamari solet, Ostiensem, non tam gratiosam et inlustrem, quam negitiosam et molestam.

⁵⁸ Cic. Mur. 35. At enim in præturæ petitione prior renunciatus est Servius. 42. Quid tua sors? Tristis, atrox, quæstio peculatus ex altera parte lacrimarum et squaloris, ex altera plena accusatorum atque iudicum.

⁵⁹ Cic. Mur. 18. Quæsturam una petiit et sum ego factus prior.

⁶⁰ Cic. Mur. 42. Tu interea Romæ scilicet amicis præsto fuisti.

⁶¹ Cic. Mur. 24. Non mirum, si ob hanc facultatem homines sæpe etiam non nobiles consulatum consecuti sunt, præsertim cum

hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat.

⁶² M. GELZER: *Die Nobilität der römischen Republik*. In: Kleine Schriften, Wiesbaden 1962. Bd. 1. 162.

⁶³ Cicero, De inventione 2.161. Gratia, in qua amicitiarum et officiorum alterius memoria et remunerandi voluntas continetur. Cicero, De officiis (a továbbiakban: Cic. Off.) 1. 48. Etenim si in eos, quos speramus nobis profuturos, non dubitamus officia conferre, quales in eos esse debemus, qui iam profuerunt? Vö. Bürge 101.

⁶⁴ Cicero, Pro Cn. Plancio 9. Non enim comitiis iudicat semper populus, sed movetur plerumque gratia, cedit precibus, facit eos, a quibus est maxime ambitus, denique, etiamsi iudicat, non dilectu aliquo aut sapientia ducitur ad iudicandum, sed impetu non numquam et quadam etiam temeritate.

⁶⁵ A. BÜRGE: *Die Juristenkomik in Ciceros Rede Pro Murena*. Zürich, 1974. (a továbbiakban: Bürge) 103.

⁶⁶ Cicero, Epistulæ ad Atticum (Cic. Ad Att.) 1.16.12. Nunc est expectatio comitiorum, in quæ omnibus invitis trudit noster Magnus Auli filium, atque in eo neque auctoritate neque gratia pugnat sed quibus Philippus omnia castella expugnari posse dicebat in quæ modo asellus onustus auro posset ascendere.

⁶⁷ F. SCHULZ: *Prinzipien des römischen Rechts*. München–Leipzig, 1934. (a továbbiakban: Schulz 1934.) 106.

⁶⁸ Bürge 103.

⁶⁹ Cic. Mur. 24. Quorum in vestro artificio, Sulpici, nihil est.

⁷⁰ Cic. Mur. 24. Præsertim cum hæc eadem res plurimas gratias, firmissimas amicitias, maxima studia pariat.

⁷¹ W. KUNKEL, *Herkunft und soziale Stellung der römischen Juristen*, Graz–Wien–Köln 1967. (a továbbiakban: Kunkel 1967.) 38.

⁷² Cic. Mur. 23. Quod quidem ius civile didicisti, non dicam operam perdidisti, sed illud dicam, nullam esse in ista disciplina munitam ad consulatum viam.

⁷³ Kunkel 1967. 41. (Öt jogász a censored tisztet is magának mondhatta, ezek közül

négy 194 és 92 között töltötte be a hivalt.)

⁷⁴ Ezen évszámok abban az esetben helytállóak, ha a 63-as év consulát, Cicerót nem tekintjük hagyományos értelemben vett jogtudósnak.

⁷⁵ Cic. Mur. 43. Petere consulatum nescire te, Servi, persæpe tibi dixisti, et in eis rebus ipsis quas te magno et forti animo et agere et dicere videbam tibi solitus sum dicere magis te fortem accusatorem mihi videri quam sapientem candidatum...Nescio quo pacto semper hoc fit – neque in uno aut altero animadversum est sed iam in pluribus – simul atque candidatus accusationem meditari visus est, ut honorem desperasse videatur.

⁷⁶ Plut. Cato min. 49.2., Dio Cassius (a továbbiakban: Dio Cass.) 40.53.

⁷⁷ Cicero, Ad familiares (a továbbiakban: Cic. Ad Fam.) 8.10.3. Nosti Marcellum, quam tardus et parum efficax sit, itemque Servius quam cunctator.

⁷⁸ F. MÜNZER: *Licinius Murena, Realencyclopædie der classischen Altertumswissenschaft*. (A továbbiakban: RE) I. 25. 1926. 853.

⁷⁹ Cic. Brut. 150–157., Cic. Off. 2.65.... Quod eo tempore contigit, cum is esset, qui omnes superiores, quibus honore par esset, scientia facile vicisset.

⁸⁰ Cicero, Philippica in M. Antonium 9.10. Reddite igitur, patres conscripti, ei vitam, cui ademitis. Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum. Perficite, ut is, quem vos inscii ad mortem misistis, immortalitatem habeat a vobis. Cui si statuam in rostris decreto vestro statueritis, nulla eius legationem posteritatis obscurabit oblivio. Nam reliqua S. Sulpici vita multis erit præclarisque monumentis ad omnem memoriam commendata. Semper illius gravitatem, constantiam, fidem, præstantem in re publica tuenda curam atque prudentiam omnium mortalium fama celebrabit. Neque vero silebitur admirabilis quædam et incredibilis ac pæne divina eius in legibus interpretandis, æquitate explicanda scientia. Omnes ex omni ætate, qui in hac civitate intelligentiam iuris habuerunt, si unum in locum conferantur, cum S. Sulpi-

cio non sint comparandi. Nec enim ille magis iuris consultus quam iustitiæ fuit.

⁸¹ Cic. Mur. 23. Aliis ego te virtutibus, continentia, gravitatis, iustitiæ, fidei, ceteris omnibus, consulatu et omni honore semper dignissimum iudicavi.

⁸² Pomponius (a továbbiakban: Pomp.) D. desta (a továbbiakban: D.) 1.2.2.43. Servius autem Sulpicius cum in causis orandis primum locum aut pro certo post Marcum Tullium optineret, traditur ad consulendum Quintum Mucium de re amici sui pervenisse cumque eum sibi respondisse de iure Servius parum intellexisset iterum Quintum interrogasse et a Quinto Mucio responsum esse tamen percepisse, et ita obiurgatum esse a Quinto Mucio: namque eum dixisse turpe esse patricio et nobili et causas ornati ius in quo versaretur ignorare. Ea vel contumelia Servius tactus operam dedit iuri civili et plurimum eos, de quibus locuti sumus, audiit, institutus a Balbo Lucilio, instructus autem maxime a Gallo Aquilio, qui fuit Cercinæ: itaque libri complures eius extant Cercinæ confecti. Hic cum in legatione perisset, statuam ei populus Romanus pro rostris posuit, et hodieque exstat pro rostris Augusti.

⁸³ Pomp. D.1.2.2.43. Huius volumina complura exstant: reliquit autem prope centum et octoginta libros.

⁸⁴ Pomp. D.1.2.2.44. Ab hoc plurimi profecerunt, fere tamen hi libros conscripserunt: Alfenus Varus Gaius, Aulus Ofilius, Titus Cæsius, Aufidius Tucca, Aufidius Namsa, Flavius Priscus, Gaius Ateius, Pacuvius Labco Antistius...

⁸⁵ F. SCHULZ: *Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*. Weimar, 1961. (a továbbiakban: Schulz 1961.) 254.

⁸⁶ PÓLAY E.: *Publius Mucius et Brutus... fundaverunt ius civile*. Acta Iur. Et Pol. Szeged, 1962. 41. és köv.

⁸⁷ Paulus D.26.1.1 pr = Institutiones Iustiniani 1.13.1. Est autem tutela, ut Servius definivit, vis ac potestas in capite libero ad tuendum cum, qui propter ætatem se defendere nequit, iure civili data ac permessa., Ulpianus (a továbbiakban: Ulp.) D.15. 1.9.2-3. Peculium autem deductu quod do-

mino debetur computandum esse, quia prævenisse dominus et cum servo suo egisse creditur. Huic definitioni Servius adiecit et si quid his debeatur qui sunt in eius potestate, quoniam hoc quoque domino deberi nemo ambigit., Ulp. D.34.2.27.3. Cui aurum vel argentum factum legatum est, si fractum aut collisum sit, non continetur: Servius enim existimat aurum vel argentum factum id videri, quo commode uti possumus, argentum autem fractum aut collisum non incidere in eam definitionem, sed infecto contineri., Gaius D.50.16.30 pr. Silva cædua est, ut quidam putant, quæ in hoc habetur, ut cæderetur. Servius eam esse, quæ succisa rursus ex stirpibus aut radicibus renascitur.

⁸⁸ Pomp. D.1.2.2.44. ...De iurisdictione idem edictum prætoris primus diligenter composuit, nam ante cum Servius duos libros ad Brutum perquam brevissimos ad edictum subscriptos reliquit.

⁸⁹ Cic. Brut. 152. Etiamne Q. Scævola? Servium nostrum anteponis? Sic enim, inquam, Brute, existimo, iuris civilis magnum usum et apud Scævolam et apud multos fuisse, artem in hoc uno, quod numquam effecisset ipsius iuris scientia, nisi eam præterea didicisset artem, quæ doceret rem universam tribuere in partis, latentem explicare definiendo, obscuram explanare interpretando, ambigua primum videre, deinde distinguere, postremo habere regulam, quæ vera et falsa iudicaretur et quæ quibus propositis essent quæque non essent consequentia. Hic enim adtulit hanc artem omnium artium maximam quasi lucem ad ea, quæ confuse ab aliis aut respondebantur aut agebantur.

⁹⁰ Pólay 1962. 45.

⁹¹ Cic. Mur. 11. An cum sedere in equis triumphantium prætextati potissimum filii solent, huic donis militaribus patris triumphum decorare fugiendum fuit, ut rebus communiter gestis pæne simul cum patre triumpharet? Vö. Münzer 446.

⁹² Cic. Mur. 18. Sed quæstura utriusque prope modum pari momento sortis fuit. Habuit hic lege Titia provinciam tacitam et quietam.

⁹³ Cic. Mur. 20. Quid Murena interea? Fortissimo et sapientissimo viro, summo imperatori legatus, L. Lucullo, fuit, quæ in legatione duxit exercitum, signa contulit, manum conseruit, magnas copias hostium fudit, urbis partim vi, partim obsidione cepit, Asiam istam refertam et eandem delicatam sic obiit ut in ea neque avaritiæ neque luxuriæ vestigium reliquerit, maximo in bello sic est versatus ut hic multas res et magnas sine imperatore gesserit, nullam sine hoc imperatore., 89. Ad Orientisne partis in quibus annos multos legatus fuit, exercitus duxit, res maximas gessit?

⁹⁴ Cic. Mur. 38. Noli ludorum huius elegantiam et scænæ magnificentiam tum valde contemnere, quæ huic admodum profuerunt.

⁹⁵ Cic. Mur. 17. Cum vero ego tanto intervallo claustra ista nobilitatis refregissem, ut aditus ad consulatum posthac, sicut apud maiores nostros fuit, non magis nobilitati quam virtuti pateret, non arbitrabar, cum ex familia vetere et illustri consul designatus ab equitis Romani filio consule defenderetur, de generis novitate accusatores esse dicturos.

⁹⁶ Adamietz 15.

⁹⁷ Adamietz 18.

⁹⁸ Adamietz 19.